

Hippolyte Taine – 120 let od úmrtí

IVANA HOLZBACHOVÁ

Hippolyte Taine (21. 4. 1828 Vouzieres – 5. 3. 1893 Paříž), francouzský estetik, psycholog a historik se dlouho zdál být postavou, která zapadla do dějin myšlení 19. st. a nevzbuzuje v dnešní době žádný nebo skoro žádný zájem. Nicméně minulý rok se ve Francii objevila kniha *Hippolyte Taine (un regard sur la France)*, jejímž autorem je Jean Paul Cointet a která – možná – tuto skutečnost mění. Tato kniha mi poslouží jako úvod k dalšímu povídání o Tainovi.

Cointet především tvrdí, že k nové aktuálnosti Tainova díla nás vedou otázky, které se týkají – Cointet píše, že Francie – ale možná, že nejen jí – v dnešní době. Jde o to, zda je současná společnost v úpadku nebo ne a o to, že se mění pojetí pokroku, o to, že z pokroku začínáme mít strach. To svědčí o určitém neklidu, který poukazuje na otázky, které si Taine klade, a proto se objevuje potřeba nově číst jeho dílo. Otázky, které Cointet cituje, ovšem nepoukazují na celé Tainovo dílo, nýbrž zvláště na jeho dílo historické, především na jeho slavný – a bohužel nedokončený – *Vznik současné Francie*. Všem, kdo jsou i jen povrchně seznámeni s Tainovým životem a dílem, je známo, že na něj obrovským dojmem zapůsobila Komuna a události kolem ní, a právě ty ho vedly k tomu, že se pustil do svého monumentálního historického díla. V souvislosti, kterou se zabýváme v této chvíli, jde především o počáteční díly, které líčí situaci před vznikem francouzské revoluce a díly poslední, které se zabývají napoleonským a ponapoleonským režimem a přecházejí do zároveň sociologického a kritického rozboru společnosti, která byla Tainovi současná.

Neznamená to, že se Taine nezabýval otázkami společnosti a neklidu v ní ještě před Komunou. Cointet píše, že už při své cestě do Itálie – poté, co byla roku 1861 prohlášena královstvím, v ní ještě nebyly dořešeny všechny problémy – viděl Taine v ní síly podobné těm, které vedly k francouzské revoluci. Samu nemocnou francouzskou společnost chtěl Taine léčit vědeckými prostředky, tj. hledat příčiny faktů a verifikovat výsledky (hypotézy). Podle Cointeta se Taine chtěl zabývat sociální patologií. Věda podle něj byla vědou o pozorování, o společenských příčinách, o morálních a politických faktech studovaných v různých danostech lidské kultury. O to se zajímal už od svých prvních vědeckých prací. Odtud i jeho zájem o psychologii: šlo mu o pochopení mentálního stavu Francie, který je třeba změnit. Vadilo mu, že Francouzi produkují abstraktní principy, které se pak snaží vnutit skutečnosti. V tom vidí Cointet politickou dimenzi Tainova díla.

Podle Cointeta se od většiny tehdejších vědců lišil tím, že v době rostoucí specializace věd je chtěl spojit. Proto se mnoha lidem jevil spíše jako amatér. K tomu přispěla možná i skutečnost, že Taine – samozřejmě – nepoužíval dnešní

odborné názvosloví, ale běžnou řeč. Navíc byl s to dávat témuž pojmu různé významy, což mohlo souviset i s vývojem jeho myšlení.

Jak už jsem uvedla, Taine se věnoval více oborům. Za jeho první velkou práci lze označit *Dějiny anglické literatury* (Histoire de la littérature anglaise), která vycházela v letech 1863–1864. Taine ale chtěl napsat něco víc než pouhé dějiny anglické literatury. Šlo mu o psychologický výzkum. Už první komentáře mluví o tom, že jeho kniha je směsí historie a kritiky. Stává se tak dokumentem pro dějiny psychologie národů. Mizí v ní jakákoli bariéra mezi historií literatury a historií jako takovou. Dějiny anglické literatury však byly v Anglii dobře přijaty a díky tomu se Taine stává autorem s evropskou reputací.

Skutečnost, že Taine se zabýval národní psychologií nebyla náhodná. Taine chtěl být hlavně psychologem. Souviselo to i s významem, který této vědě přisouval. „Psychologie aplikovaná na vědy o člověku měla fungovat jako mechanika aplikovaná na fyzikální vědy. Psycholog svým vkusem, byl Taine svou povahou logikem,“ píše Cointet. Psychologii věnoval práci *De l'intelligence*. Pracoval na ní od roku 1852 do jejího vydání v roce 1870. Zabýval se v ní „tvrďými“ vědami a biologií, od fyziky po psychopatologii. Z ní plyne ústřední téma teorie, kolem které se točí celé Tainovo dílo. Práce byla ovlivněna Hegelem, ale i Spencerem a J. S. Millem. Z něj přejal spojení indukce a dedukce, a považoval inteligenci především za schopnost abstrakce a zobecnění.

Taine je ale také považován za filozofa. Děkuje za to nejen práci *De l'intelligence* a svým filozofickým postřehům v dalších dílech, ale také skutečnosti, že v letech 1855–1856 publikoval v *Revue de l'instruction publique* řadu článků o francouzské filozofii, které pak spojil v knihu *Les philosophes françaises du XIXe siècle* (1857), která z něj udělala okamžitě módního filozofa.

V Tainově filozofii lze obtížně nacházet jednotu. Napsala jsem už, že byla rozptýlena v jeho různých pracích. Nikdy nenapsal systematický výklad filozofie. Ostatně, vyhýbal se tomu, aby z ní udělal nějakou souvislou doktrínu. Spíš dával přednost „metodě“. A kromě toho často modifikoval předmluvy ke svým dílům, v nichž byla jeho metoda (nebo filozofie) obsažena.

Jeho filozofii lze charakterizovat jako pozitivistickou, i když v mládí byl ovlivněn nejprve Spinozou a později dokonce Hegelem. Časem oceňoval i Nietzscheho díla. Pokud jde o Comta, uvádí Cointet skutečnost, že se s jeho dílem seznámil až velmi pozdě a věnoval mu jeden článek, a to při příležitosti druhého vydání Comtovy hlavní práce *Kurs pozitivní filozofie* r. 1864. Sám Taine podle Cointeta přiznal, že v době, kdy psal svá první díla, nebral Comta na vědomí. Něco o něm věděl, ale rozčiloval ho jeho barbarský styl, bizarnost některých jeho objevů a také jeho pýcha. Víc se o něj začal zajímat až po roce 1860, když psal o J. S. Millovi, který si Comta velmi cenil. Přesto ve stati z roku 1864 zůstává být vůči Comtovi kritický. Vadila mu jeho přílišná abstraktnost, „přetížené“ konstrukce a příliš složité věty. Dále jeho nekompetentnost a dogmatickosti v metafyzice, literatuře, historii a psychologii. Přesto však chápal Comta

jako zásadního inovátora filozofie a neupíral mu obrovský přínos k filozofii vědy. Nicméně podle Cointeta nelze Taina řadit k pozitivismu Comtova typu.

Cointet připomíná Tainův antispiritualismus. Duše, „Já“, o níž mluví spiritualisté, je pro Taina pouhou iluzí. Existují jen smyslové vjemy, z nichž se vytváří dojem celku, „Já“ nebo „duše“. Toto tvrzení můžeme doložit přímým citátem z Tainových dějin anglické literatury: „Nepravost a ctost jsou produkty jako vitriol a cukr, a každá složitá daná veličina vzniká tím, že se setkají jiné jednodušší veličiny, na nichž závisí.“

Ale ani spiritualisté nemohli popřít význam Tainovy *De l'intelligence*, zvláště její důraz na nevědomá a morbidní fakta, který z Taina dělá předchůdce experimentální psychologie a vzdáleně také bergsonismu a freudismu.

Na druhé straně však Taine nechtěl být přiřazován k materialismu, i když by na to uvedený citát z *Dějin anglické literatury* mohl ukazovat. Chápal materialismus jako určitý typ negativního a destruktivního zdravého rozumu, který odmítá subtilní pravdy a snižuje ušlechtilé věci. Podle Cointeta, který se odvolává na Tainovu korespondenci, považoval za pramen věcí tvořivý a božský rozum, ale nepotřeboval ho personifikovat, aby mu porozuměl. Tomu nasvědčuje i jeho odmítnutí Zolových románů – a přitom Zola považoval Taina za jednoho ze svých učitelů. Podle Cointeta je Tainův problém ještě složitější. Nestačí ho označit za deterministu a zároveň reakcionáře – což se dělo zvláště po tom, co napsal svůj *Vznik současné Francie*. Taina lze pochopit jen ve světle napětí, které prostupuje celý jeho život a dílo. Cointet v nich nalézá čtyři dilemata:

1. Rozpor mezi ideálním a reálným. Ten vychází toho, že Taine není jen dědicem francouzského pozitivismu, ale i německého idealismu. V Tainově díle cítíme napětí mezi filozofií a vědou, materialismem, který jej vedl ke zdůrazňování vzorů přírodních věd, a spiritualismem ústícím v morálce a estetice.
2. Dilema mezi klasicismem a romantismem. Klasicismus se projevuje v oslavě „francouzského ducha“ jako ducha jasného a zřetelného myšlení, které dával do protikladu jak k německé metafyzice, tak k anglickému empirismu. Projevuje se i v jeho estetice, kde jeho studium „Starých“ převažovalo nad studiem „Moderních“. Tainův klasicismus je vidět i v tom, že ve svém díle používal jak analýzu, tak syntézu. Odtud jeho zájem – kterým se liší od Micheleta – o klasifikaci a hierarchii idejí. Na druhé straně Taine obdivoval jak Musseta tak Byrona a dával přednost přírodě před uměním.
3. Taine byl podle Cointeta zároveň rebellem i uchovávačem. V *Les philosophes français du XIXe siècle* se stal mluvčím intelektuální mládeže v revoltě proti dominantnímu myšlení. O dvacet let později byl antirepublikánem, ne-li reakcionářem. Cointet se ptá, bylo-li to dílo času? – Proč ne, vezmeme-li v úvahu dobu a události, které mezi tím prožil. Konečně 4. nachází Cointet dilema mezi pomíjivým a stálým. Psal pro všechny doby nebo jen pro jednu? Viděl Francii v kontinuitě, která byla brutálně přerušena v roce 1789 vznikem francouzské revoluce. Ale viděl také, že tento zlom byl připravován dlouhým předchozím procesem.

Použila jsem Cointeta k malé procházce Tainovým dílem. Zůstává otázka, zda se Taine stává v dnešním světě opravdu aktuálním, nebo zda je Cointetovo dílo pozdní vzpomínkou na člověka, který bezesporu ovlivnil své století a částečně i to, které po něm následovalo.

S tím možná souvisí otázka, zda byl Taine pesimista. Na tuto otázku se názory liší. Souhlasila bych s těmi, kdo Tainovi tuto charakteristiku připisují přinejmenším v té části jeho života, kdy psal *Les Origines de la France contemporaine* (Vznik současné Francie). Ale výroky nasvědčující pesimismu se objevují už dříve, konkrétně v *Essais de critique et d'histoire*, jejichž první vydání vyšlo v roce 1858.

Má tedy pravdu Emile Faguet, který vehementně píše o Tainově pesimismu? Taine byl podle něho pesimistický pozitivista otřesený historickou zkažeností a krutostí přírody a přesvědčený, že vše mimo to je nepřístupné lidskému poznání, a že tedy člověk nemá možnost utéci se k naději, a zůstával smutný v jakési morální sklíčenosti, která nemůže být základem žádné oživující a ozdravné doktríny. Taine byl podle Fagueta rezignovaným stoikem, často nervózním. Radil lidem, aby byli vytrvalí a starali se o svou osobní důstojnost. K tomu, aby ho bylo možno následovat, mu ale chyběly cíle. Faguet píše, že Tainovi obdivovatelé často jeho dílo pokřivili tím, že mu připisovali cíle, které on si nekladl. Naopak Cointet je přesvědčen, že Taine pesimista nebyl. Být pesimistou nebo optimistou je dovoleno básníkům a umělcům, ale ne vědcům. Domníval se, že nová věda (o morálce) bude s to člověka zlepšit. Jeho nová koncepce dějin, zcela konkrétní ve svých aplikacích, by měla otevřít neomezený pokrok v lidské aktivitě. Nezapomeňme, že Taine byl přesvědčen o tom, že věci přírodní i duchovní podléhají týmž zákonům, a jsou tedy přístupné vědeckému poznání. Je tedy možné vybudovat vědu o morálce. Tainův pesimismus neměl nic společného se Schopenhauerovým, který z pesimismu dělá systém. Taine spolu s Hegelem věřil, že zákony světa jsou rozumné.

Nicméně Tainových povzdechů nad stavem moderního lidstva v jeho díle najdeme dost a dost. Vraťme se k jeho *Esejím* (mám k dispozici vydání z roku 1920) a podívejme se na několik příkladů.

Když Taine hodnotí současný svět, píše o tom, že tento svět je příliš smutný, protože je příliš civilizovaný. Každý tu pracuje a umění, které nás má uklidňovat, nás znepokojuje od té doby, co naši básníci hledají to, co je zajímavé a ne to, co je krásné, vášně a ne štěstí. Platón byl podle Tainova názoru šťastnější (s. 49). V Platónově líčení mladíků jde o krásu lidského těla zrozeného z čisté krve, synů svobodné a zahálčivé rasy vycvičené na hřištích. Dnes podle Tainova názoru šlechtíme koně, ale ne lidi. Rasy se mísí, manuální práce je kazí. Výchova těla spočívá v tom, že deset hodin denně sedíme za stolem. Jediná krása, která nám zbývá, je krása hlavy a výrazu.

Z trochu jiného úhlu, ale přece podobně, srovnává Taine dobu, v níž psala paní de la Fayette, se svou: Jednou z předností paní de la Fayette byla jednoduchost.

Neznala polovinu slov, které používá 19. století. V něm je každý spisovatel pedant a veškerý styl je temný. Každý se snaží vyznat v nějakém oboru, který má svůj žargon, a tak vzniká zmatek: „Stali jsme se ekonomy, matematiky, metafyziky, diletanty, Angličany a hlavně Němci, a přestali jsme být spisovateli a Francouzi.“ (s. 250). Autoři v Tainově století podle jeho názoru hledají neviditelné nuance, mimořádné obrazy, paradoxy stylu; chtějí být pikantní a noví. Jinak řečeno: obětovali přirozenost a přesnost, aby překonali nepozornost a nudu.

A z ještě jednoho hlediska Taine popisuje negativně jemu současnou společnost. Ve *Vzniku současné Francie* s ní srovnává životní styl lidí ve Starém režimu: Za krále byla očekávání nízká. Lidé věděli, že budou celý život tím, na co měli na začátku a že tam pravděpodobně zůstanou i jejich děti. A většinou s tím byli smířeni a nezáviděli ostatním. Takový omezený život byl příjemnější než život moderního člověka. Nebyl tak neklidný. Francouzi si užívali život podle svých sklonů. I v *Esejích* najdeme trochu podobný názor, když se Taine odvolává na Fléchiera, který často pobaveně popisuje mravy na dvoře Ludvíka XIV. To by podle Taina v současné době dělat nemohl. V ní žije společnost rovných, kdy si každý musí svou pozici vybojovat. Neplatí v ní ani předci, ani bohatství. „Život už není svátek, který si užíváme, ale soutěž, v níž se soupeří.“ (s. 239). Lidé se už nebaví, jsou unavení.

A tady se dostáváme – nechtě – opět k rozdílu mezi Tainem před Komunou a po ní. V *Esejích* Taine kritizuje Balzaca za to, že znal špatně dějiny. Podle Taina se svět zlepšuje. Chceme-li uvažovat o mravnosti nebo o politice, je třeba poznat věci pomocí historie a praxe. Je nutno rozvážně posuzovat a ne se nechat svádět vášnivými dojmy a teoriemi. Balzac nenáviděl francouzskou demokratickou společnost. To Taine v době Esejí ostře kritizoval. Podíváme-li se do Faguetovy knihy, která se zabývá celkovými názory Taina, tj. Taina už po Komuně, najdeme tam názor, že podle Taina jsou nejlepší ty režimy, které odpovídají přírodě. A příroda udělala lidi podstatně nerovnými. Z toho pak ve společnosti plyne třídní a jiné rozdělení. Vyvíjející se společnost je společností, která je stále složitější, v níž se stále více prosazuje specializace a hierarchizace. Takže společnost, v níž všichni vládou všem, by byla protivědecká, antihistorická a protipřírodní. Nebyla by životaschopná a vedla by k rychlému oslabení sociálního tělesa.

Chceme-li si odpovědět na otázku po Tainově pesimismu, budeme asi muset rozlišovat mezi několika různými aspekty. Prinejmenším mezi otázkou životního stylu a otázkou politiky. Zatímco v první části své tvorby Taine poukazoval především na neuspokojivý životní styl své epochy daný zvyšující se sociální dynamikou a soutěživostí společnosti, která jejím členům už neponechává čas na vychutnávání krásy života, v závěrečném období se do popředí dostává kritika politického uspořádání a strach z budoucnosti, budou-li zachovány trendy, které se v ní prosazují. Můžeme dnes jeho názor s dobrým svědomím prostě odmítnout, nebo ho přijmeme jako oprávněný základ pro diskusi?